

ŠOPEK LOŠKIH PRIPOVEDK

Za uvod nekaj besed o etiološkem ozadju ljudskih pripovedk.

Ljudske pripovedke znova oživiljajo zapisovalci, ki so se posvetili paberkovanju. Te pripovedi so izraz vseh tistih prizadevanj, ki jih preprosti pripovedovalec nosi v svojem sanjskem svetu. V njih oblikuje z živo besedo nikoli zastrto hrepenenje po lepoti, resnici in pravici. Miselnost, da dobra ljudska pripovedka lahko ustvarjalno napaja in oplaja oblikovalce umetnih stvaritev in druge slovstvene oblike, nam ni več tuja. S svojo bogato vsebino dobiva ljudska pripovedka spet tisto ugledno mesto in blago pri dopolnitvi zgodovine nekega kraja, ki ji po vsej pravici tudi pripada.

V daljni preteklosti so vzhodni narodi bolečino ljudske duše pa tudi hrepenenje po lepoti in življenjsko radost ter kritične sentence, naperjene proti oblasti, ki je tlačila ljudstvo, fabulistično presajali v pripovedke, v katerih je na zunaj resda bilo govora o kačah, zmajih in zlobnih velikanih, fabula pa je skrivala v sebi globlje jedro; s temi kreaturami so pripovedke često v prenesenem smislu poimenovala protiljudske vladarje in izkoriščevalce. Tako so n. pr. ohranjene pripovedke o vladarjih iz kitajske dinastije Čau (iz 12. stoletja), v katerih je preprosto ljudstvo izražalo svoj gnev proti nečloveškim postavam, ki jih je ta dinastija vsiljevala podanikom. Bilo bi predrzno trditi, da so pripovedke že takrat bile tudi tista sila, ki naj bi vzgajala ljudske množice v duhu zoper takratni vladajoči red, vendar so znatno prispevale k razčiščevanju pojmov o pravici in resnici.

Pa posezimo nekoliko še v starogrško mitologijo. Pripovedka o trojanskem konju je baje zgolj spretno sestavljen in Homerju, pesniku neznanega rodu z maloazijske obale, podtaknjen grški plagiat mnogo starejše egipčanske pripovedke, ohranjene v Harisovem papirusu, kjer se omenja, kako je Tibuti osvojil mesto Jope. Herodota štejemo med prve zapisovalce pripovedi po ljudskem izročilu. Zgodovinar Prokop je v času Justinijana Bizantinskega zelo cenil ljudsko pripovedko za prikaz življenja »barbarov«. V svojih tajnih zapiskih je reševal pred pozabo številne anekdote, ki so krožile med ljudstvom o depotinji Teodori. Vsi taki zapiski so upoštevanja vredni za študij in vrednotenje takratne dobe.

Slovensko ljudstvo je ustvarilo mnogo pripovedk, ki razlagajo postanek gorá vodá, pečin, zijavk, drag, gradov in njihovih razvalin ter podzemeljskih jam. Pripovedke nam bajajo, kakšne so bile vile, žalik žene, škrateljni, palčki, velikani, povodni možje in ajdopske deklice; ohranile so nam premnogo lepih misli, nanizanih v izrekih; njim je treba priznati zaslugo, da je to študijsko gradivo poslužilo narodopiscem in zgodovinarjem pa tudi pisateljem za spoznavanje naše daljne preteklosti in starosvetnih obredij, v katerih se skriva mitos, ki je oblikoval življenje, mišljenje in čustvovanje naših prednikov. V ljudskih pripovedkah nam je ohranjen odsev ostrine duha, ki ga je preprosto ljudstvo, hrepeneče po svobodi in pravici, ljubosumno gojilo iz roda v rod. Obarvane z jezikovno patino, so ljudske pripovedke v nenehnem boju s poplavo tujk, izposojenk in neologizmov, ki se nezaželeno razraščajo v našem

besedišču. V obmejnih krajih naše ožje domovine, kjer se bije tihi boj za ohranitev našega jezika, pa so pripovedke ohranjale slovensko prabitnost in čistočo jezika.

V boju s sovražnikom, ki ga pripovedke prikazujejo kot vraga ali velikana, junaki ne poznajo smrtnega strahu. Pojem časti je v vseh pripovedkah, ki sem jih zasledil zadnjih petindvajset let v Beli krajini in Gornji Savinjski dolini in s katerimi se zadnji čas srečujem na loškem ozemlju, razvit do najvišje stopnje. Preprosti junaki (dvoarji, brodarji, ribiči, pastirji, osebenjki, bajtarji in hribovci) so s prenekaterimi karakternimi odlikami podobni srednjeveškemu vitezu, saj je kult resnice v ljudskih pripovedkah tesno zvezan s kultom srca. Najbečja socialna dolžnost pravega junaka je, ljubiti resnico in preganjati laž ter krivico! Če pa fabulo le spremlja laž, je samo potrebno zlo in orožje zoper sovražne sile.

Jezik dobre ljudske pripovedke je koncizen, kratek, jasen in logičen, skratka jezik dejanj. Dr. Ivan Prijatelj, ki sem mu nekoč poslal slovarček manj znanih belokranjskih rečenic, besed in pregovorov, mi je zatrjeval, da je vmes našel besede, ki so zgolj navidezni arhaizmi. Kako pravilna je bila njegova sodba, sklepam po tem, ker si je prenekatera teh besed v nadaljnjih letih že priborila »prostor na soncu« — oživela je za knjižno rabo, ima jo tudi Slovenski pravopis.

Preprosto ljudstvo je dolgo verovalo, da vsebina pripovedk ni izmišljena. Belokranjcu so n. pr. bile vile, povodni možje, velikani in vragi del dejanske resnice. Velikan Nenasit (Pleteršnik razlaga besedo »nedosit« kot netek — nem. Nimmersatt —, neteka pa sem zasledil tudi v pripovedkah Gornje Savinjske doline). Belokranjske so tudi pripovedke o Vesniku oziroma Zelenem Juriju. Primerjalni študij mitoloških in etnoloških osnov pa nam v zvezi s pripovedkami drugih slovanskih narodov razkriva, da ima Zeleni Jurij polbrata, ki mu streže po življenju. Temu zločestemu bitju je ime Jarnik. (Ali ni to izpeljanka besede »jar«, kar pomeni v adjektivni obliki: srdit, razjarjen?)

Dr. Jakob Kelemina je v Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva označil Jarnika kot zastopnika poletnega sonca, ki zada konec pomladnemu soncu, čigar nosilec je Zeleni Jurij. Jarilo je pri Rusih praznik o Kresu, t. j. v času zetove. Jarnik je lovec in strelec, Jurij pa poljedelec. Za kazen, ker je ubil polbrata Zelenega Jurija, je bil Jarnik spremenjen v Zelenega lovca, ko ponoči goni volkove... Iz tega imena se je razvil Zelenjuh ali Zeleni vrag. (V pripovedkah z loškega ozemlja je vrag ostentativno zelen!)

V pripovedkah o velikem Bistrooku, ki sem jih tudi zasledil v Beli krajini, je celo obledeli mitos o starogrškem Kiklopu — enookem Polifemu.

Spomini na važne dogodke, ki so razburjali našega primitivnega človeka, zagledanega v mitos, se pogosto mešajo s prvotnimi verskimi predstavami. V kasnejših dobah pa zgodovinski element pripovedke čisto prerašča bajeslovnega.

Zeleni lovec torej, »ki ponoči goni volkove«? Ali ni v tej oznaki skrit mitos o divji jagi? Pripovedke o divji jagi pa zasledimo tako v Savinjski dolini kakor tudi na Koroškem in v Loškem pogorju. So torej tipična posebnost alpskega sveta in bajaranja alpskih ljudi.

Tipičen je motiv: boj med našim kmetom in srednjeveškim fevdalcem (loška pripovedka Kamniti most!). Fevdalec je kmeta zmozgaval s tlako ter mu jemal najlepši del njegovega pridelka (prim. Velikan Nenasit, Velikan v škornju, Grad na Kolečaju, Velikan in čeljarček, Velikan, pastir in kozel, Kučarski velikan — vse v belokranjskih motivih, ki sem jih obdelal v svojih zbirkah ljudskih pripovedk iz Bele krajine). V Zadrebški dolini sem našel inačice: Dva velikana, Kako je nastala gora Rogatec itd., ki potrjujejo, da so slovenske ljudske pripovedke po vsebini sicer različne, a eno je le vsem skupno: tesna povezava z dogodki, ki jih je naše ljudstvo preživljalo v pre-

teklosti. Pripovedi, ki v svojem zaplodku niso imele živega stika z resničnim življenjem, se sploh niso ohranile v spominu našega ljudstva.

Zaradi različnih etioloških osnov pa so se ohranile pripovedke, različne po fabuli in vzgojnem pomenu. Še pred zadnjo vojno sem se v Beli krajini namahnil na dedke in kumeke, ki so se mi med bajejanjem nagajivo smejali ter se muzali moji radovednosti vselej, kadar so prestopili začarani krog pripovedke ter pričeli vsebino pripovedi prilagajati lastnemu hotenju, željam, sanjam in hrepenenju po lepoti, sreči in pravljičnem bogastvu. Naj je pripovedko pripovedoval pastir, povásnik, pivoček v zidanici, pirnik na svatbi, žanjčica ali stara ženica na varki mrliča, vselej je bila tesno združena z veseljem oziroma bolečino ljudi, med katerimi je živela. Ljubezen, hrepenenje po sreči, nezvestoba, nasilna ločitev, tožba po oddaljeni dragi osebi, zmaga preprostega, poštnega človeka nad zlobnimi bajeslovnimi bitji, vse to se je prepletalo in plastično izražalo v pripovedovanju. Isto povezanost s fabulo pripovedke in zavzetost nad etičnimi odlikami sem pozneje našel tudi pri pripovedovalcih ljudskih pripovedk v Gornji Savinjski in Zadrebški dolini, z njo se srečujem zadnji čas tudi na loškem ozemlju.

Mladost ne pozna strahu! Mladost v ljudskih pravljičah in pripovedkah je vselej zmagovita; tudi takrat, kadar se spoprime z bajeslovnimi bitji: vragi, velikani, vilami, žalik ženami, povodnimi možmi, ajdovskimi deklicami, skrateljni in hudobnimi graščaki, ki so posebljeni v vragih in velikanih. Tu nastopajo mali ljudje (pastirji, šivavci, čedlarji, kajžarji, drvarji in brodarji), ki iščejo resnico in se bore za pravico.

Mnogoštevilne in močno razširjene so zlasti ljudske pripovedke o vinu in vinski trti. Bela krajina je deželica sonca in vina. Belokranjec ljubi družbo, da se v njej razpedri in otrese vsakdanjih skrbi. Prijetna družba v zidanici n pripovedka, zalita z vinom, da postane nagajiva in hudomušna — to so elementi radosti, ki se ji predaja preprosta belokranjska duša. Mojstrsko izvedena simbolika tovrstnih pripovedk je lepa in v večini primerov, kolikor sem jih zbral in objavil, tudi pesniška.

Drugačna simbolika diha iz savinjskih, zadrebških in loških pripovedk, saj se njihovo dejanje odigrava v hostah, med pečevjem, po gorah in planinah, na fratah in lokah, v zijaokah in podzemeljskih jamah ter na ruševinah starih gradov. Vse to dokazuje, kako živo je ljudska pripovedka naslonjena na specifične živiljenjske pogoje v tej ali oni pokrajini.

Še nekoliko besed o legendah. Ne smemo jih prezreti, saj so pravi biseri ljudske epike. V njih živita n. pr. Kristus in sveti Peter docela človeško, saj je n. pr. sveti Peter v takih belokranjskih pripovedkah skoraj vselej obremenjen s človeškimi slabostmi: rad laže in Kristusa tudi goljufa! Tako belokranjske pripovedke na šaljiv način pojasnjujejo, zakaj je sveti Peter plešast, zakaj je brez klobuka, zakaj ima popotno palico, zakaj je lakomen itd. V njih je izražen bogati humor, ki je lasten nravi preprostega Belokranjca, pa naj bo to v elementu najtršega dela — v vinogradu ali v vseli družbi — v zidanici.

Mislím, da se po vseh teh reminiscencah, ki se nanašajo na proine ljudskega pripovedništva v splošnem, lahko pomudimo še pri etioloških ozadjih ljudskih pripovedk z loškega ozemlja, ki doslej, kolikor mi je poznano, še niso bile niti zapisane niti priobčene. Četudi je čas mojega tovrstnega raziskovanja kaj kratek, mi je doslej uspelo zapisati kakih 50 motivov, ki so nadose zanimivi in jih bo treba v literarni preobleki posredovati vsem, ki se zanimajo za tovrstno literaturo. Ta bogata žetev pri mojem paberkanju za novimi motivi v novem okolju je zadosten dokaz, da je ljudska pripoved na področju Loškega pogorja bila doslej še vse premalo raziskana, saj je to področje v tem pogledu še docela nedotaknjeno. Bogata ljudska domišljija se je tudi tod razživela ob nastanku gradov, okrog grajskih razvalín, ob nastanku in

pomenu Crngroba, Kamnitega mostu v Skofji Loki, škofjeloškega grba, Krovavega znamenja, Gavžnika, raznih peči in podzemeljskih jam v Loškem pogorju, ob nastanku naselij, hub itd. Zgodovinsko ozadje teh pripovedi je neoporečno. Čim starejša je pripovedka, tem bolj sicer to ozadje v fabuli blede, je pa brez dvoma tudi v najskromnejših odtenkih živa priča, da so tlačani srednjega veka v ljudskih pripovedkah označevali svoje čustvovanje in odnose do fevdalnih gospodov. Na loških tleh so podložniki čutili zlasti pest glavarjev odnosno oskrbnikov, ki jim je bila prepuščena uprava loškega gospostva in ki so imeli spričo oddaljenosti zemljiškega gospoda v Freisingu mnogo priložnosti, da so zlorabljali položaj in s svojevoljnimi ukrepi izzvali nezadovoljstvo med podaniki. V tem razmerju je iskati tudi etiološke osnove ljudskih pripovedk, ki jih je preprosto ljudstvo Poljanske in Selške doline ustvarilo v davni in jih iz roda v rod ohranilo do današnjih dni.

Navade, običaji, pregovori in reki, starosvetna obredja in prečiščeno besedno iverje — vse to je nanizano v ljudskih pripovedkah, ki so izraz bogatega duševnega življenja sicer primitivnih ljudi, ki so bili s tisočeriimi srčnimi nitmi privezani na rodno grudo in narodno zavedni stražarji ter varuhi neizmalicene slovenske besede. Ljudske pripovedke, zasidrane v kraj in čas, so slovenskemu knjižnemu jeziku posredovale besedišče, ki napravlja naš jezik plastičen in pojoč. Obračunale so s papirnatim jezikom Koseskega in vzbudile zanimanje za lepo izražanje, ki je ozcvetelo v jeziku Levstika, Cankarja in Župančiča. In kdo more trditi, da njihov jezik ni lep prav zaradi tega, ker je oplojen s starim besediščem, kakršno nam je ohranjeno tudi v ljudskih pripovedkah! V prenekaterem njihovem knjižnem delu je ohranjen narodopisni prizvok.

Lepota Loškega pogorja s Poljansko in Selško dolino in lepota preprostih ljudskih duš ni prazna beseda, ampak bogato področje podrobnega študija, ki odkriva žejnim dušam viro, pri katerih se je skozi stoletja napajala ljudska domišljija. Loško ozemlje s svojimi skrivnostnimi skalami, pečmi, vrhovi, podzemeljskimi jamami, Poljansčico in Selščico, ki sta pogreznjeni v pravljčni svet, gmajne in loke, razmetane po slabo rodni zemlji, fevdalni odnosi med grajskimi oskrbniki in tlačani — vse to je zaživelo v bogati domišljiji preprostih hribovcev, ki so iz roda v rod povezovali dogodke v pravljice in pripovedke, katerih vsaka ima etiološko ozadje, ki še danes mika in opaja slehernega prijatelja narave in ljudstva v teh krajih, saj je prav v ljudskem pripovedništvu skrita prenekatera modrost in življenjska resnica.

Med številnimi motivi, ki sem jih doslej zbral s sodelovanjem dijakov škofjeloške gimnazije in deloma obdelal, priobčujem v literarni preobleki nekatere, na katere naslanjam svojo trditev, da bi brez zgodovinskega oziroma etiološkega ozadja že zdavnaj usahnili v domišljiji ljudstva, če bi ne bili vzeti iz življenja in bajke, ki sta v preteklosti spremljali ljudstvo loškega ozemlja.

Naj mi bo ob koncu dovoljeno, da se toplo zahvalim predsedniku Muzejskega društva v Skofji Loki, ki je pregledal rokopis, mi nasvetoval razne spremembe in opremil v nadaljevanju objavljene pripovedke z zgodovinskimi pripombami.